

HAYVE b. ŞÜREYH

(حيوة بن شريح)

Ebü Zür'a Hayve b. Şüreyh
b. Safvân et-Tücbî
(ö. 158/775 [?])

Muhaddis, fakih ve zâhid.

Arap asıllı olup Kinde kabilesinin Kahi-re'de yerleşmiş kollarından Benî Tücb'e mensuptur. Hocalarının çoğu Ukbe b. Müslim et-Tücbî, Ebü Hüreyre'nin âzât-lısı Ebü Yûnus Süleyr b. Cübeyr ed-Dev-sî, Bekir b. Amr el-Meâfirî ve Yezîd b. Ebü Habîb gibi Mısır'da yerleşen tâbiîn neslin-den âlimlerdir. Kendisinden fıkıh ve ha-dis dersi alanlar arasında Mısırlı âlimler-den Abdullah b. Mübârek, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Vehb ve İbn Lehîa gibi isim-ler yer almaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebü Hâtim er-Râzî ve Ebü'l-Hasan el-İclî gibi hadis tenkitçileri Hayve'nin hadis rivaye-tinde güvenilir olduğunu belirtmiş, Ebü Hâtim er-Râzî, onu Mısır'ın ünlü fakihî Leys b. Sa'd'dan daha üstün gördüğünü söylemiş, İbn Hibbân da ona *Kitâbü's-Şikât* adlı eserinde yer vermiştir. Birçok rivayeti âlî isnadlı olup bu rivayetlerin bir kısmı *Kütüb-i Sitt*e'de mevcuttur. 144 (761) yılında Mısır valisi tarafından Mısır kadılığına getirilmek istenen Hay-ve b. Şüreyh bütün ısrarlara rağmen bu görevi kabul etmemiştir. Hayve 158 (775) veya 159 (776) yılında Mısır'da ve-fat etti.

Zühd ve takvâsiyle, ayrıca duası mak-bul bir âlim olmakla tanınan Hayve gös-terişten uzak bir hayat sürmüştür. Onun derslerini dinleyen İbn Vehb, ibadetlerini bu kadar gizli yapan başka bir kimse gör-mediyini söylemiş, Hayve'yi öven Abdul-lah b. Mübârek de onun üstün vasıfları-nın sözle anlatılamayacağını belirtmiştir (İbn Hacer, III, 70). Hayve'nin, kendisine verilen yıllık 60 dinar maaşın hepsini evi-ne gelinceye kadar yoksullara dağıttığı rivayet edilir. Hayve b. Şüreyh'in devrin idarecilerine öğüt verecek kadar itibar sa-hibi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır nâiblerinden birine şu tavsiyede bu-lunmuştur: "Sakin ülkemizden silâhî ek-sik etmeyin. Çünkü aramızda Kıptiler, Ha-beşîler, Rumlar ve Berberîler var. Kıptî-ler'in ne zaman antlaşmayı bozacağı, Habeşîler'in ne zaman baskın yapacağı, Rumlar'ın ne zaman ülkeyi istilâ edeceği, Berberîler'in ne zaman ayaklanacağı bi-linmez" (Zehebî, VI, 405).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 120; Vekî', *Ah-bârü'l-kuḍât*, III, 332-333; İbn Ebü Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, III, 306-307; İbn Hibbân, *eş-Şi-kât*, VI, 246-247; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 187-188; Kelâbâzî, *Ricâlü Şaḥîhi'l-Buḥârî*, I, 212-213; İbn Şâhin, *Târihu esmâ'lî's-şikât* (nşr. Abdülmü-tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1406/1986, s. 109; İbn Mencüye, *Ricâlü Şaḥîhi Müslim*, I, 178; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 16-17; İbnü'l-Esir, *el-Kâ-mil*, VI, 35-36; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 404-405; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 185-186; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III, 69-70; Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 86-87; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 243; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 331.

MEHMET ALİ SÖNMEZ

HAYYÂM

(bk. ÖMER HAYYÂM).

HAYYÂT, Ebü'l-Hüseyin

(أبو الحسين الخطيب)

Ebü'l-Hüseyin Abdürrahîm
b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât
(ö. 300/913 [?])Mu'tezile'nin
Bağdat ekolüne mensup
kelâm âlimi.

Kâdî Abdülcebbâr ve İbnü'l-Murtazâ'nın Mu'tezile'nin sekizinci tabakası ara-sında zikrettikleri (*Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 296; *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 85) Hay-yât'ın doğum ve ölüm tarihleri kesin ola-rak bilinmemektedir. 234'te (848) vefat eden Ca'fer b. Mübeşşir'e yetişip bazı so-rular sorduğu (İbnü'l-Murtazâ, s. 76) ve 273 (886) yılında doğan Kâ'bî'nin hocası olduğu dikkate alındığında onun 220'den (835) önce dünyaya geldiği ve 300 (913) yılı civarında öldüğü tahmin edilebilir. Ni-tekim Kâ'bî, 290'da (903) yazmaya baş-ladığı (*Elr.*, I, 360) *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde Hayyât'tan o sırada ha-yatta olduğunu ifade eder tarzda söz et-mektedir (*Zikrül-Mu'tezile min Maḳâlâ-ti'l-İslâmiyyîn*, s. 74).

Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân'dan hadis öğ-renen Hayyât'ın hocaları arasında özel-likle İsâ b. Heysem es-Sûfî ve Ebü Mucâ-lid Ahmed b. Hüseyin ed-Darîf zikredilir. Hadis, fıkıh, kelâm ve tefsiri iyi bilen, ger-çekleri başarılı bir şekilde ifade eden, doğru bildiği yolda yılmadan yürüyen ve uğradığı sıkıntılar karşısında sabreden bir kimse olarak tanıttığı Ebü Mucâlid (*Kitâbü'l-İntişâr*, s. 77), Hayyât'ın fikrî şah-siyetinin oluşmasında büyük çapta etkili olmuştur. Hayyât kelâmcıların görüşleri hakkındaki geniş bilgisiyle temayüz et-

miştir (İbnü'l-Murtazâ, s. 85). Nitekim yaptığı nakiller sayesinde ilk dönemdeki birçok kişi, fırka ve konu hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır (*Kitâbü'l-İntişâr*, bk. İndeks, s. 145-151; ayrıca bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 228, 269-270, 283-284, 299). Bunun ya-nında Hayyât hadis ve fıkıhta da söz sa-hibi kabul edilmiş, bu özelliği dolayısıyla Şâfiî fakihî Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc, Mâli-kî fakihî İbn Müntâb el-Kerâbîsî ve Zâhi-riyye mezhebine mensup İyâzî gibi âlim-ler, aradaki mezhep farkına rağmen ken-disinden faydalanmışlardır (Kâdî Abdül-cebbâr, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 301).

Hayyât'ın yetiştirdiği talebeler arasın-da en meşhuru Kâ'bî nisbesiyle anılan Ebü'l-Kâsım el-Belhî'dir. *Maḳâlât* başta olmak üzere bütün eserlerinde hocasın-dan faydalanan Kâ'bî, üstün kabiliyeti sayesinde daha öğrenciliğinde Mu'tezile çevrelerinde ün yapmış, bu sebeple Hay-yât'ın özel ilgisine mazhar olmuştur. Öy-le ki, Kâ'bî'nin Bağdat'ta öğrenimini ta-mamlayarak memleketi olan Horasan'a dönerken Basra'ya uğrayıp orada Mu'te-zile ekolünü temsil eden Ebü Ali el-Cüb-bâî ile görüşme isteğini Hayyât'a bildir-diği, ancak Hayyât'ın Kâ'bî gibi kabiliyet-li bir öğrencisinin yalnız kendisine bağlı kalması ve herhangi bir şekilde Cübbâî'nin öğrencisi olarak tanınmaması için bu-na izin vermediği rivayet edilmektedir. Kâ'bî Horasan'a gidişinden sonra da Hay-yât'la irtibatını devam ettirmiş ve ba-zı konularda görüşüne başvurmuştur (a.g.e., s. 296-297; İbnü'l-Murtazâ, s. 87-88).

Hayyât, Mu'tezile'nin çalkantılar içinde bulunduğu ve mezhepten kopmaların başladığı bir dönemde yaşamıştır. Mez-hepten ayrılan kişilerin Mu'tezile'ye ve daha da ileri giderek İslâm'a saldırmaları III. (VIII.) yüzyıl Mu'tezilîleri'ni hare-kete geçirmiştir. Nitekim bu dönemde ayrılanlardan sadece İbnü'r-Râvendî'nin eserlerine karşı Mu'tezile mensupların-ca kırka yakın reddiye kaleme alınmıştır (Ess, *Theologie und Gesellschaft*, VI, 438-441). III. yüzyılın sonlarında Bas-ra ekolünün başında Cübbâî, Bağdat eko-lünün başında Hayyât vardı. Bîşr b. Mu'temir'le başlayan Bağdat kelâm gelene-ğinin içinde yetişen Hayyât, *mihne** ola-yından sonra giderek yayırlayan Mu'tezi-le'yi savunmaya büyük gayret göstermiş-tir. Bu amaçla yazdığı eserlerden biri olan *el-İntişâr*'da, kelâm ilminin inceliklerini nazar ve mârifet ehli olan Mu'tezile âlim-lerinden daha iyi bilen hiç kimsenin bu-

lunmadığını belirtir (s. 43). Bununla birlikte Hayyât, Mu'tezile mensupları arasındaki görüş ayrılıklarının farkındadır, fakat bu ihtilâfların kelâmın tâlî meseleleriyle ilgili olduğuna inanmaktadır (s. 106). Mu'tezile âlimlerinin en karmaşık kelâm meselelerinde sadece karşı fikir sahibi Mu'tezilî kişi veya gruplardan alındı yapmaları, bu ekole bağlı olmayanların ise Mu'tezile'den intihal dışında kendilerine ait herhangi bir görüşlerinin bulunmaması, ona göre kelâm ilminde sadece bu mezhebin söz sahibi olduğunun delilidir (s. 15). Öte yandan Hayyât, benzer bazı görüşleri sebebiyle Cehm b. Safvân gibi kimselerin Mu'tezile'ye nisbet edilmesine karşı çıkmış ve bir kişinin Mu'tezilî sayılabilmesi için her şeyden önce usûl-i hamse'nin bütünü benimsesi gerektiğini ifade etmiştir (s. 92-93).

Sıfatların nefyi, halku'l-Kur'ân, rû'ye-tullah ve kader gibi temel kelâmî konulardaki benzer görüşleri sebebiyle Hayyât'ın Bağdat Mu'tezile ekolü içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Aslında Mu'tezile kelâmcıları, ilk iki asırda düalist ve mülhid akımlarla yaptıkları mücadeleden sonra Selefi / Sünnî kelâmın yeni yeni yerleşmeye başladığı III. (IX.) yüzyılda daha çok varlık ve tabiat meselelerine ilgi duymaya başlamışlar; Allah'ın varlığı ve sıfatları gibi konulardan tefekküre dayalı âlem ve insan problemlerine, Hayyât'ın tabiriyle "celî ve zâhir kelâm"dan "dakîk ve gâmız kelâm"a (*Kitâbü'l-İntişâr*, s. 43) yönelmişlerdir. Bu sebeple mezhepler tarihi kaynaklarının da kaydettiği gibi Hayyât'ın öne çıkan temel görüşü "ma'dûm" konusundadır. Kaynaklarda kendisine atfedilen, ancak *el-İntişâr*'da belirgin şekilde ortaya çıkmayan bu konudaki yaklaşımına göre ma'dûm, Mu'tezile'nin çoğunluğunun kabul ettiği gibi yalnızca bir "şey" ya da "cevher" değil aynı zamanda bir "cisim"dir. Çünkü hudûs anında cisim vasfı sabit bulunan bir varlığın adem halinde de o vasma sahip olması gerekir. Dolayısıyla eğer bir cisim henüz var olmadan yani ma'dûm iken cisim değilse onun hudûsü, diğer bir ifadeyle yaratılışı gerçekleşmez. Şu halde ma'dûmda sadece hareket / sükûn vasfı eksiktir, bunu da yaratılıştan sonra kazanır (İbn Hazm, V, 42; Nesefî, s. 75). Ancak Hayyât'ın bu düşüncesinde, Ehl-i sünnet kelâmcılarının "şey" bile kabul etmediği ma'dûmda bulunmayan ve hudûs anında da sabit olmayan hareket vasfını ma'dûmun sonradan nasıl kazandığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Bir nevi determinizm olan "tevlîd" na-

zariyesi gereğince tabiattaki sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olduğu fikrinde ısrar eden Hayyât (*Kitâbü'l-İntişâr*, s. 60; Eş'arî, s. 314) muhtemelen bu sebeple ma'dûm görüşünü benimsemiştir. Hayyât'ın ma'dûm anlayışı diğer bazı Mu'tezile âlimleri tarafından tenkit edilmiştir; nitekim Ebû Ali el-Cübbâî ona karşı yazdığı müstakil bir eserde, ma'dûmun cisim sayılmasının cisimlerin kıdemi anlamına geleceğini belirterek söz konusu anlayışı reddetmiştir (Bağdâdî, s. 180).

Bilgi vasıtaları için kesinlik şartı koyan kelâmcıların metoduna uygun olarak haber-i vâhidin delil sayılamayacağı görüşüne katılan Hayyât bu konuya dair bir de eser telif etmiştir. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin, onun bu görüşüyle çoğu haber-i vâhidlere dayanan şer'î hükümleri inkâr etmeyi amaçladığı iddiası (a.g.e., a.y.) meselenin tartışılan yönüyle ilgisiz görünmektedir. Çünkü kelâmda haber-i vâhid, dinin temel ilkelerinde delil olup olmayacağı açısından ele alınmakta, fer'î hükümler için delil sayılabileceği ise kabul edilmektedir. Öte yandan Hayyât, müminler veya kâfirler tarafından nakledilmesi dolayısıyla mütevâtir haberin değerinde bir farkın söz konusu olmayacağı, ancak mümine yalnızca dine bağlılığı sebebiyle bir öncelik tanınabileceği görüşünü destekler (*Kitâbü'l-İntişâr*, s. 45).

Hayyât, insanların uymakla emredildiği peygamberlerin dinî konularda yanılmasının imkânsızlığını savunan (a.g.e., s. 71), Şîa'nın "bedâ" ve "rec'at" görüşlerini reddeden (a.g.e., s. 93-97) ve müminlerin büyük günahları konusunda ircâ (bk. MÜR-CİE) telakkisini benimseyen Mu'tezilî Ebû'l-Hüseyin es-Sâlihî ile münâzaralar yapmıştır (İbnü'l-Murtazâ, s. 72). İmâmetle ilgili olarak Bağdat ekolünün görüşü doğrultusunda, bütün iyi hasletleri kendisinde toplayan Hz. Ali'yi sahâbenin en faziletlisi saymakla beraber Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Ebû Bekir'in halife seçilmesini sahâbenin bir tercihi olarak görmüş ve bu seçimde Ali'ye karşı beslenen kin duygusunun etkili olduğu yönündeki Şîî görüşünü reddetmiş, Hz. Ali'nin de bu sonuca itiraz etmemesini göz önüne alarak sahâbenin bu ortak tavrını meşrû saymıştır (a.g.e., s. 86; krş. *Kitâbü'l-İntişâr*, s. 76). Zeydiyye'nin, imâmette iyinin en iyiye tercih edilebileceği şeklindeki görüşüyle benzerlik gösteren bu yaklaşımı dışında Hayyât, özellikle Hz. Osman ve Ali zamanında ortaya çıkan hadiseler ve bu sırada sahâbe arasında vuku bulan mücadeleler konusunda Mu'te-

zile âlimlerinin tevakkuf ettiğini, ancak Muâviye ve Amr b. Âs'ın hakem olayı sırasında takip ettikleri yöntemi hiçbir Mu'tezilî'nin onaylamadığını kaydeder (*Kitâbü'l-İntişâr*, s. 73-74).

Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât, ilmi şahsiyeti ve bazı görüşleri sebebiyle Mu'tezile'nin Bağdat ekolü içerisinde önemli bir yer edinmiş, burada Hayyâtîye olarak adlandırılan bir grubun kurucusu kabul edilmiştir. Ma'dûm konusundaki farklı görüşlerinden dolayı bu gruba Ma'dûmiyye de denilmiştir (Bağdâdî, s. 179-180).

Eserleri. 1. *el-İntişâr**. Hayyât'ın günümüze kadar gelebilen tek eseridir. Kitap, Mu'tezile mezhebinin üstünlüğünü belirtmek ve bu mezhebe yöneltilen eleştirilere cevap vermek amacıyla Câhiz tarafından kaleme alınan *Faziletü'l-Mu'tezile* adlı esere İbnü'r-Râvendî'nin yazdığı *Fađîhatü'l-Mu'tezile* isimli reddiye cevap mahiyetinde telif edilmiştir. Eser, bilinen tek nüshasına dayanılarak H. S. Nyberg tarafından neşredilmiş (Kahire 1344/1925), daha sonra Albert N. Nader kitabı Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (Beirut 1957). 2. *Naşzu Kitâbi'l-Cârûf*. Mu'tezile'den ayrılıp Râfıza'ya meyleden Ebû Hafs Ömer b. Ziyâd el-Haddâd'a nisbet edilen ve birçok Mu'tezile âlimi tarafından eleştirilen (Kâdî Abdülcebbar, *Teşbîtu delâ'ili'n-nübüve*, I, 51) *Kitâbü'l-Cârûf fî tekâfü'l-edille* adlı esere reddiyedir (İbnü'n-Nedîm, s. 216). Bizzat Hayyât *el-İntişâr*'da (s. 73), Ebû Hafs el-Haddâd'a cevap verdiğini kitap ismi zikretmeden bildirmektedir. 3. *er-Red 'alâ men eşbete haberü'l-vâhid*. İbnü'n-Nedîm'den naklen İbn Hacer el-Askalânî tarafından müellife nisbet edilmektedir (*Lisânü'l-Mizân*, IV, 9). Hayyât'ın haber-i vâhidi delil saymadığı yönündeki bilgiler de (Bağdâdî, s. 180) böyle bir eserin varlığını desteklemektedir. 4. *el-İstidlâl bi's-şâhid 'ale'l-gâ'ib*. Duyulur âlemlerle bakarak duyu ötesi âlem hakkında hüküm verme şeklindeki kelâm yöntemiyle ilgili olan eser bazı kaynaklarda Hayyât'a isnat edilmektedir (İbn Metteveyh, s. 167; Zehebî, XIV, 220). 5. *Naşzu Kitâbi'l-Aks*. Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'ye nisbet edilen *Kitâbü'l-Aks*'a reddiyedir (Fück, XC [1936], s. 302). 6. *er-Red 'alâ Kitâbi'l-Burhân* (a.g.e., a.y.). Buradaki *Kitâbü'l-Burhân* muhtemelen Organon'un II. Analitikler bölümüdür (*EP*, IV, 1162). 7. *er-Red 'alâ men kâle bi'l-esbâb* (Zehebî, XIV, 220). Hayyât ayrıca, İslâm âlimlerinin ve özellikle Mu'tezile'nin büyük tepkisini çeken

HAYYÂT, Yahyâ b. Gâlib
(يحيى بن غالب الخياط)Ebû Ali Yahyâ b. Gâlib el-Hayyât
(ö. 220/835 (?))İlk devir
astronom ve astrologlarından.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bağdat'ta yaşadığı, ünlü Bermekî ailesinden Yahyâ b. Hâlid ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu ve dönemin önde gelen astronom-astrologlarından Mâşâallah b. Eserî'nin talebesi olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda 210-240 (825-854) yılları arasında verilen farklı tarihlerden 220'de (835) öldüğü sanılmaktadır (Brockelmann, *GAL*, I, 250). İsim ve künye benzerliğinden dolayı, çağdaşı olan tarihçi Halife b. Hayyât ve meslektaşı Endülüslü Yahyâ b. Hayyât ile karıştırılmaması gerekir. Hayyât İslâm dünyasından çok Ortaçağ Avrupası'nda tanınmıştır; birçok Batılı müellifin ondan Albohali, Aboali, Alchait, Alghihac, Albenahait gibi isimlerle ve Mâşâallah'tan sonra en önemli astrolog olarak bahsettiği görülür.

Eserleri. Çeşitli kaynaklarda adları geçen on iki kadar eser ona atfedilmekteyse de bunlardan ancak beşinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. 1. *Kitâbü'l-Mevâlid*. En meşhur eseri olup başta kişinin doğum zamanıyla ilgili meseleler olmak üzere çeşitli astrolojik konuları ihtiva eder. İbn Tâvûs (ö. 664/1266), nücum ilminin tarihi ve önemli şahsiyetlerine dair yazdığı eserinde İslâm âleminde bu konuda yetişmiş büyük âlimler arasında Hayyât'ın adını bu eserle birlikte zikretmektedir (*Ferecû'l-mehmûm*, s. 206). Hayyât'ın, hocası Mâşâallah'ın aynı adı taşıyan eserinden başka Dorotheos ve Batlamyus ile bazı Hermetik kaynaklardan da faydalandığı bu kitabı Ortaçağ Avrupası'nda büyük yankı uyandırmış, 1136'da Tivoli'li Platon, 1153'te Sevilalı (İşbiliye) Johannes tarafından Latince'ye tercüme edilmiştir. Johannes'in tercümesi Nürnberg'de *Albohali Arabis astrologi antiquissimi ac clarissimi de iudiciis nativitatum* adıyla 1546 ve 1549 tarihlerinde basılmıştır. Avrupalı âlimler Hayyât'ın bu eserine sık sık başvurmuşlardır. Avusturyalı Leopold'un (XIII. yüzyıl) *Compilatio de astrorum* adlı eserinde *Kitâbü'l-Mevâlid*'in Johannes tercemesinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Eserin aynı Latince tercümeyle dayanılarak Fran-

sızca'ya da çevirildiği sanılmaktadır. *Kitâbü'l-Mevâlid*'in mevcut yazma nüshaları içinde İskenderiye nüshası otuz sekiz bölüm başlığı ihtiva etmektedir. Ancak eserde 8, 9, 14, 15 ve 37. başlıklar farklı konuları işlemekle birlikte mükerrer olup 12, 13, 27, 28. başlıklar ise atlanmıştır. Dolayısıyla bu nüshada toplam otuz dokuz başlık bulunmaktadır (Sezgin, VII, 120-121). Halbuki eserin Johannes tercümesini esas alan Nürnberg baskısında (1546) kırk beş başlık yer almaktadır (Ullmann, s. 312) ve bu durum, Latince tercümenin eksiksiz bir nüshadan yapıldığını düşündürmektedir. 2. *Kitâbü'l-Mesâ'il*. İskenderiye'de el-Mektebetü'l-belediyye'de bulunan bir nüshasından (nr. 3652) tam adının *Kitâbü'l-Mesâ'il el-müstedelli 'aleyhâ mine'l-büyûti'l-işney 'aşer ve'l-kevâkibi's-seb'a* olduğu öğrenilmektedir. Eserin *Kitâbü Sirri'l-'amel* adını taşıyan bir nüshası da Berlin Staatsbibliothek'tedir (nr. 5876). Gezenlerin burçlar feleğine nisbetle bulundukları konumların yeryüzündeki olaylar üzerine tesirlerini ele alan kitabın bazı bölümleri başka müellifler tarafından aynen veya özetlenerek iktibas edilmiştir. Meselâ İbrâhim en-Nâsîrî'nin astroloji alanındaki eserinin alt başlıklarından biri "Bâbü'n-nazar fi'l-hurûb min kitâbi Ebî 'Alî el-Hayyât" şeklindedir (Ullmann, s. 343). Hayyât bu eserinde de hocası Mâşâallah'tan başka Dorotheos, Valens, Batlamyus, Eutokios ve Ömer b. Ferruhân et-Taberî'ye atıflarda bulunmaktadır. 3. *Kitâbü Tahvîli sini'l-'âlem* (Tahran Meclis Ktp., nr. 6452). 4. *Kitâbü'l-Kırânât*. Eserin aslı mevcut değildir. 5. *Kitâbü Muhtasarü't-Telhîş fi ahvâli'l-milel ve'd-düvel ve'l-edvâr* adıyla günümüze kadar gelmiştir (Tahran Dânişgâh Ktp., nr. 5469). 6. *Kitâbü Mefâtîhi'l-kazâ* (Milano Ambrosiana Ktp., nr. C, 86).

Bazı kaynaklarda müellife *Fevâ'idü felekiyye* adlı bir kitap daha nisbet ediliyorsa da (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 394; *El²* [İng.], IV, 1162) bu eser, *Kitâbü'l-Mesâ'il*'in Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'de (Mikât, nr. 180/3) *Fevâ'id min kelâmi Ebî 'Alî... tete'allâk bi'l-ahkâm fi 'ilmi'l-felek* adıyla kayıtlı (Sezgin, VII, 121) muhtasarı olmalıdır. Klasik kaynaklarda zikredilen Hayyât'a ait diğer eserler de şunlardır: *Kitâbü'l-Medhal*, *Kitâbü'l-Me'ânî*, *Kitâbü'd-Düvel*, *Kitâbü Tahvîli sini'l-mevâlid*, *Kitâbü'l-Mensûr*, *Kitâbü Kađibi'z-zeheb*, *Kitâbü'n-Nuket* (İbnü'n-Nedîm, s. 386).

İbnü'r-Râvendî'nin *Kitâbü't-Tâc*, *Kitâbü'd-Dâmiğ*, *Kitâbü'z-Zümürüd*, *Kitâbü 'Abesî'l-hikme* (bazı kaynaklarda yanlış olarak *Kitâbü Na'ti'l-hikme* şeklinde geçer), *Kitâbü'l-Ferîd*, *Kitâbü Kađibi'z-zeheb* ve *Kitâbü'l-İmâme* adlı eserlerine reddiyeler yazmıştır (Ebü'l-A'lâ el-Maarrî, s. 39; İbnü'l-Cevzî, VI, 99-100; Houtsma, IV [1890], s. 223-224). İbnü'l-Murtazâ da isim belirtmeden onun İbnü'r-Râvendî'nin birçok eserine cevap verdiğini söylemektedir (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 85).

Hayyât üzerinde yapılan çalışmalar arasında, H. Samuel Nyberg'in *el-İntişâr'a* yazdığı önsözle bazı ansiklopedi maddeleri (bk. bibl.) ve Halîl Ebû Rahme'nin "Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât ve Kitâbü'l-İntişâr" (*Ebhâşü'l-Yermûk*, I/1, ırbid 1405/1985, s. 145-170) adlı makalesi zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1957, H. Samuel Nyberg'in önsözü, s. IX-XLV; Kâ'bî, *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât-i'l-İslâmiyyîn* (*Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 74; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 314, 353, 518; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 216, 220; Kâdî Abdülcebbar, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 228, 269-270, 283-284, 296-297, 299, 301; a.mlf., *Teşbittü delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut, ts. (Dârü'l-Arabiyye), I, 51; Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Bagdâdiyyîn* (nşr. Ma'n Ziyâde - Rıdvân es-Seyyid), Beyrut 1979, s. 336-337; Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Risâletü'l-gufrân* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1397/1977, s. 39; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 179-180; İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 42; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 87, 95-96; İbn Metteveyh, *el-Mecmû' fi'l-muhtâ bi't-teklîf* (nşr. Ömer es-Seyyid Azmî), Kahire 1965, s. 167, 229; İsfarayîni, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 51; Neseî, *Tebsîratü'l-edille* (Salamé), I, 76, 375, 459; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), I, 76; İbnü'l-Cevzî, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, VI, 99-100; Fahreddin er-Râzî, *Muhaşşal* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1323, s. 38; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 475; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 220; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 72, 76, 85-88; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 8-9; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 341; Sezgin, *GAS*, I, 621; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 153-154; A. N. Nader, *Le système philosophique des Mu'tazila*, Beyrouth 1984, s. 43-44; J. van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, New York 1993-95, V, 342; VI, 236, 438-441; a.mlf., "al-Khayyât", *El²* (İng.), IV, 1162-1164; a.mlf., "Abu'l-Qâsem al-Ka'bî", *Elr.*, I, 359-361; M. Th. Houtsma, "Zum Kitâb al-Fihrist", *WZKM*, IV (1890), s. 223-224; J. Fück, "Neue Materialien zum Fihrist", *ZDMG*, XC (1936), s. 302; W. Madelung, "Abd al-Rahîm al-Kayyât", *Elr.*, I, 143-144.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK